Дмитро Пефтіць

МАТЕРІАЛИ ДОБИ БРОНЗИ ТА РАННЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ З РОЗКОПОК НА Г. ЮРКОВИЦІ

Гора Юрковиця здавна викликала інтерес дослідників Києва, які ототожнювали її з літописною Хоревицею [14, 67]. Розташована у північній частині Києва, гора є південним масивом Лисої гори, відділеним від Щекавиці Юрковицьким яром, по якому ще у XVIII ст. протікав струмок. Захисний вал та курганний могильник в цій місцевості відомі здавна [3, 456].

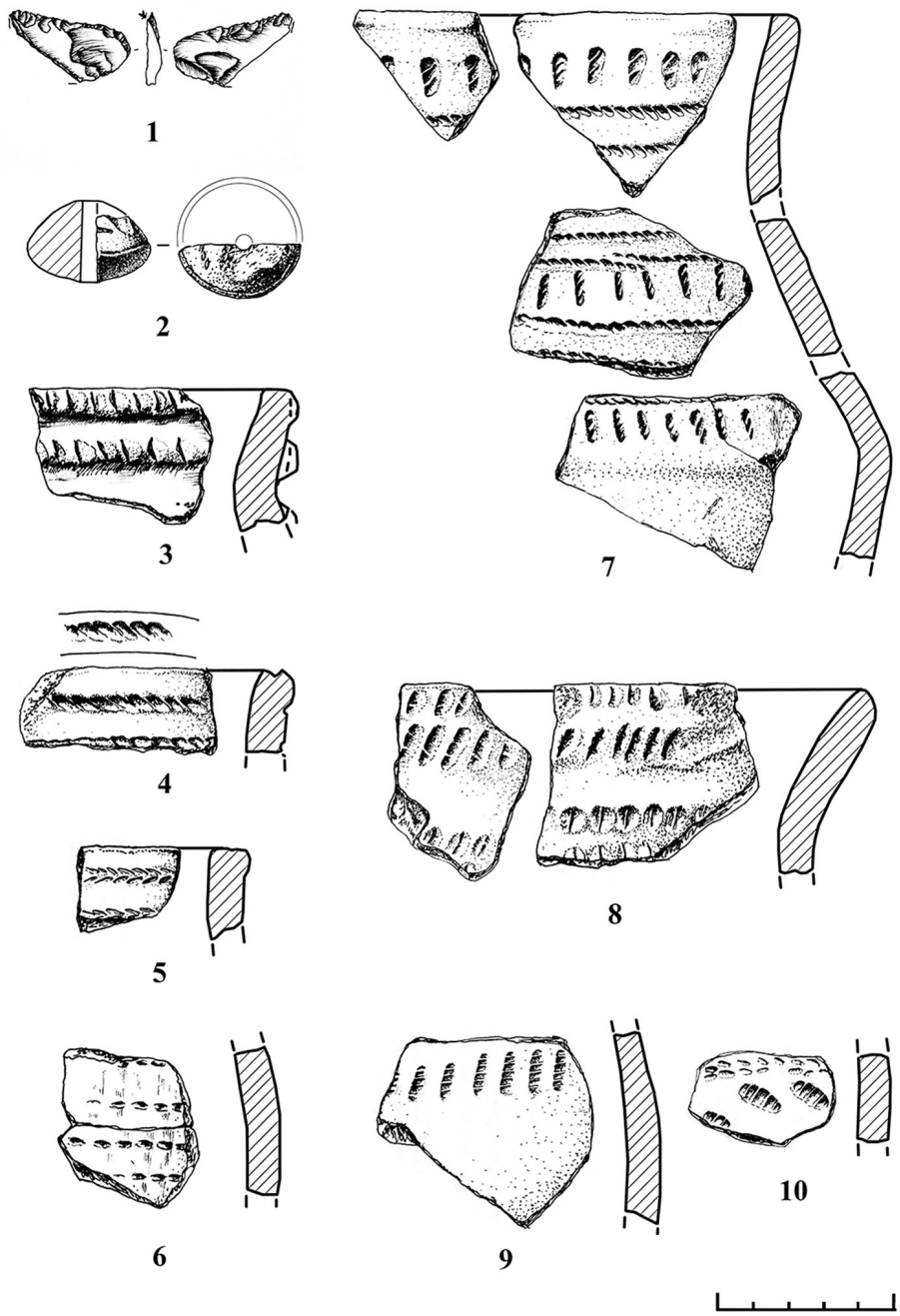

Рис.1. Матеріали доби бронзи: 1–3 – яма № 5, 4–6 – яма № 8, 7–10 – скупчення знахідок біля поховання № 15.

Археологічне вивчення гори почалося у другій пол. XIX ст., коли під час будівництва цегляного заводу Гудими були виявлені давньоруські поховання. Перші розкопки на г. Юрковиці у 1870-х рр. провів київський колекціонер Т. Кибальчич [5, 22]. У 1899 р. А. Скриленко та Ф. Біляшівський виявили низку поховань, зарахованих М. Каргером до Київського некрополя–II (пох. №№ 89–93, 118) [4, 129, 154–155, 191]. Оскільки розкопки кінця XIX ст. на г. Юрковиці мали напіваматорський характер [6, 304, 305], а їх документація та матеріали розкопок не збереглися, виникла потреба нового археологічного вивчення місцевості.

Приводом до відновлення археологічних досліджень на Юрковиці стало руйнування гори кар'єром Подільского заводу конструкцій. Внаслідок розвідки В. Дяденка на горі були виявлені матеріали зарубинецької культури (II ст. до н. е. – II ст.). З 7 червня по 15 липня 1965 р. окремий загін ІА НАНУ під керівництвом Є. Максимова провів на г. Юрковиці стаціонарні розкопки. На той час гора мала вигляд останця 45 × 75 м з рівною поверхнею з незначним пониженням у північному напрямі. В східній частині гори були досліджені 16 ранньохристиянських поховань давньоруського могильника, датовані за інвентарем другою пол. X – поч. XI ст. [10, 22]. Могильник зруйнував культурний шар зарубинецького поселення, до якого належала частина господарчих ям та рештки вогнищ наземних жител [8, 67]. Основний масив культурного шару зсунувся в розташований поруч яр; на думку Є. Максимова, це відбулося у XIX ст. під час будівництва цегляного заводу [9, 27]. Виявлені в північно-східній частині гори ями та частину заглибленого житла з вогнищем автор розкопок визначив як залишки поселення чорноліської культури.

Матеріали розкопок на г. Юрковиці надійшли до археологічних фондів Музею історії міста Києва. Загалом, колекція складається з майже 2 тис. од. зб., більшість яких – фрагменти ліпного посуду зарубинецької культури. Знахідки з могильника – переважно вироби з металу та кістки, були представлені в експозиції музею у Кловському палаці. Матеріали зарубинецького часу автор розкопок Є. Максимов опублікував у межах узагальнювальної праці; окрема публікація була присвячена знахідкам з давньоруського могильника [9; 10, 63–72]. Водночас більш ранні матеріали не отримали належної уваги. Метою цієї роботи є введення в науковий обіг знахідок доби бронзи та раннього заліза з розкопок на г. Юрковиці, які містяться в колекції археологічних фондів Музею історії міста Києва.

Більшість знахідок доби бронзи походять з культурного шару; окремі фрагменти знайдені в ямах у північно-східній частині розкопу. Останні розглядалися автором розкопок в контексті чорноліського поселення, але в заповненні окремих ям знаходилася кераміка, типова лише для доби бронзи. На жаль, звітна документація щодо об'єктів дозволяє співвідносити наявні знахідки лише з деякими з них. Так, з ями № 5 походить фрагмент крем'яного відщепу з ретушуванням (рис. 1.*1*), а також половинка керамічного біконічного прясельця, прикрашеного з одного боку двома лініями дрібного шнурового орнаменту (рис. 1.*2*). Там же знайдено уламки неорнаментованих стінок та фрагмент вінець товстостінної посудини червонястого кольору, вінця та шийка якої прикрашені горизонтальними валиками напівкруглого перерізу, розчленованими насічками (рис. 1.*3*). Тісто посудини вміщує домішки піску та крупних неорганічних включень (подрібнений вапняк?).

З ями № 8 походять два фрагменти посудин із прямими невисокими вінцями, тісто яких дуже щільне, з домішкою піску. Посудини та зріз їх вінець орнаментовані горизонтальними рядами шнурового декору – відбитками одинарного шнура або плетеної «тасьми» (рис. 1.*4* – 1.*5*). У ямі було також знайдено фрагменти стінки посудини, зовнішня поверхня якої зі слідами вертикального згладжування декорована відтисками одинарного шнура (рис. 1.6).

З заповнення ями походить залізний цвях, який міг випадково потрапити з розташованого неподалік поховання № 15. Це підтверджує і зафіксований у щоденнику на кресленні факт прорізання ями № 8 чорноліським житлом № 1, що виключає пізній характер об'єкту.

Записи в інвентарній книзі свідчать, що частина кераміки доби бронзи знайдена у вигляді скупчення поруч із похованням № 15. З нього походять фрагменти верхньої частини великої посудини із прямими вінцями та біконічним тулубом, з добре обпаленою поверхнею світло-сірого кольору. Посудина прикрашена поясками шнурового декору, між якими розміщені вер-

тикальні відрізки шнура (т. зв. «гусінь»), якими також окантовано композицію угорі та унизу (рис. 1.*7*).

Звідти ж походять і фрагменти вінець посудини з воронкоподібним горлом, декорованим горизонтальними смугами відтисків зубчастого та прямого штампу, розміщених вертикально чи навскіс. Нанесені на поверхню під кутом відтиски штампу дуже масивні, мають по 2–3 зубця (рис. 1.*8*).

Також в колекції наявні кілька стінок посудин, прикрашених лінією «тасьми» та одинарними відбитками шнура («гусінь»), один з яких був також знайдений поруч поховання № 15 (Рис. 1.*9*–1.*10*). Вірогідно, всі вони походять з одного об'єкта доби бронзи, зруйнованого ямами давньоруського могильника.

Найбільш ранні матеріали з г. Юрковиці можна віднести до середньодніпровської групи пам'яток доби ранньої бронзи. Означене вінце із відтисками зубчатого штампу є подібним до посуду другої хронологічної групи середньодніпровської культури; аналогічний крупний зубчатий штамп є найбільш поширеною технікою декору кераміки з пам'яток типу Ісковщина [2, 8, 9; 1, 27, 40].

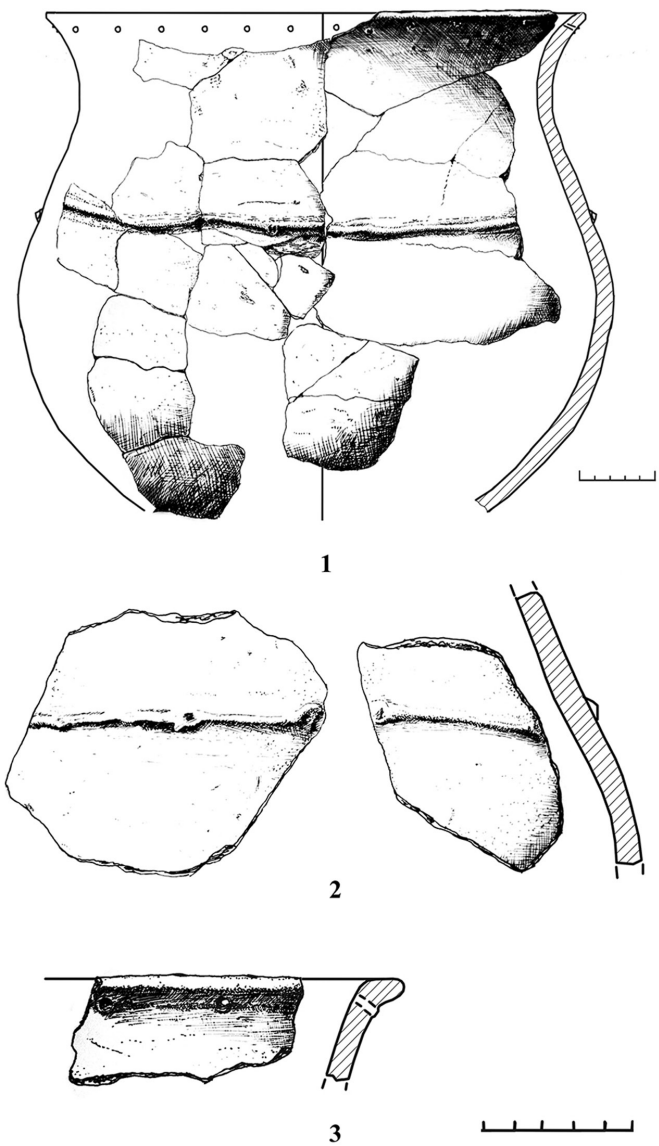

Рис. 2. Чорноліська кухонна кераміка: 1–2 – яма № 3, 4 – фрагмент з шару пам'ятки.

Найближчою аналогією прясельцю з ями № 5 є подібні вироби з поселення Київ II (Кирилівські висоти), також прикрашені шнуровим орнаментом [1, рис. 30.2]. Широке використання різноманітних варіантів шнурового декору – одинарного, «тасьми» та «гусіні», який зустрічається на фрагментах з г. Юрковиці, відзначено як типова особливість кераміки Київської групи [1, 167]. Таким чином, найбільш давня кераміка з розкопок на г. Юрковиці належить до Київської групи пам'яток типу Ісковщина, які за М. Бондарем є результатом взаємодії носіїв катакомбної та середньодніпровської культур [1, 164, 165].

У ранньозалізну добу, на думку Є. Максимова, на території г. Юрковиці існувало чорноліське поселення. Автор розкопок до нього відніс збережене частково житло № 1 та розташовані поруч шість господарських ям (№ 3–6, 8 та 9) [7, 7]. Як бачимо, з переліку останніх слід вилучити ями № 5 та 8, оскільки вони більш ранні. На жаль, у документації немає інформації, яка б допомогла співвіднести конкретні матеріали із житлом або з більшістю ям. Виняток становить яма № 3, з якої походить розвал великого кухонного горщика типової для чорноліської кераміки тюльпаноподібної форми. Діаметр вінець посудини становить 34 см, їх край прикрашений вузенькими проколами, на плічках розміщено гладенький наліпний валик, в окремих місцях розчленований пальцевими заглибленнями (рис. 2.*1*).

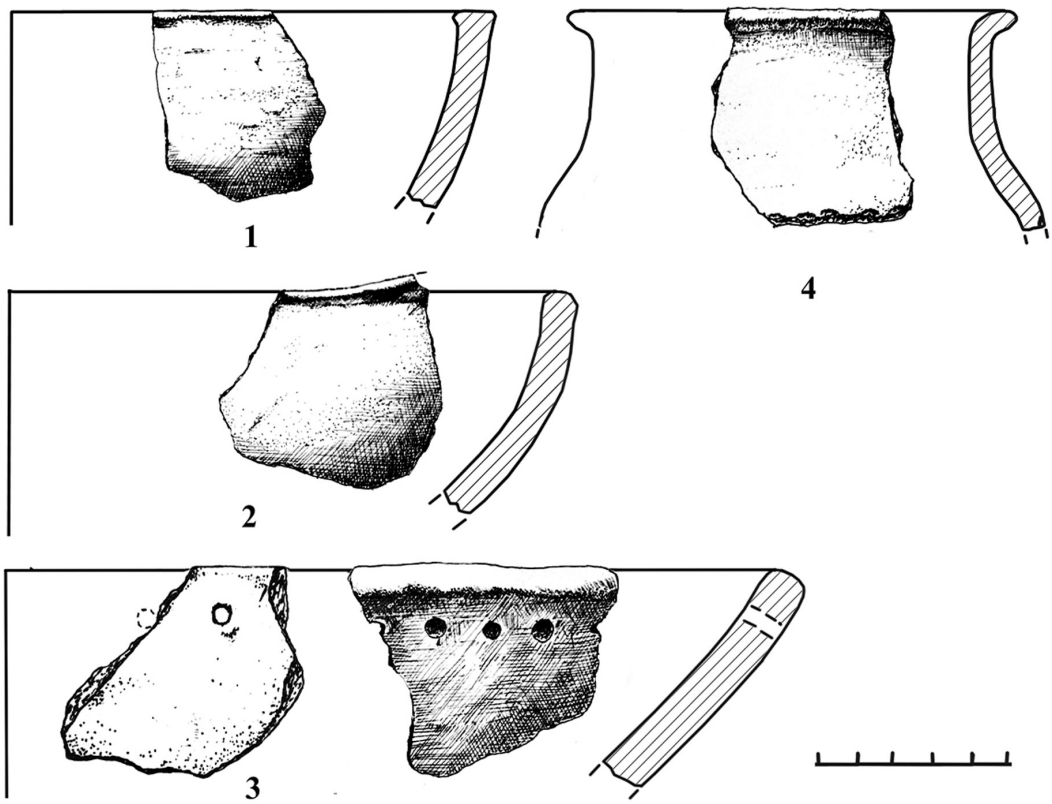

Рис. 3. Столовий посуд чорноліської культури.

У ямі № 3 також були знайдені два фрагменти меншого за розмірами горщика, стінки якого були прикрашені валиком з пальцевими заглибленнями (рис. 2.*2*). До кухонного чорноліського посуду можна віднести також фрагмент вінець з сильно відігнутим краєм і наскрізним проколами, який походить з шару пам'ятки (рис. 2.*3*). Столовий посуд чорноліського часу представлений фрагментами вінець мисок. Їхня поверхня має світло-сірий колір, більшість лисковані; один із зразків має ряд крупних проколів під краєм (рис. 3.*1*–3.*3*). Ймовірно, до чорнолісної кераміки належить верхня частина кубочка, прикрашеного по плічках пальцевими заглибленнями (рис. 3.*4*).

Загалом, кількість кераміки, яку можна впевнено ідентифікувати як чорноліську, в колекції невелика. Показовими є фрагменти з проколами – типовою ознакою орнаментування кухонного, а в деяких випадках – і столового посуду чорноліської культури [13, 63, рис. 44.1–3]. До останнього Є. Максимов зарахував «чорнолисковані глечики з невисоким горлом» [7, 7, табл. I.6]. Але посудина, зображена на фотографії, ідентифікується як зарубинецький горщик, подібний до типу II (за Л. Скибою) з Пирогівського могильника [15, 28, 29]. В той же час, чорноліськими є окремі з мисок, віднесені автором розкопок до «скіфоїдних» [9, 27]. Наявні у колекції зразки чорноліського посуду репрезентують набір кераміки, типовий для північних пам'яток культури [13, 74].

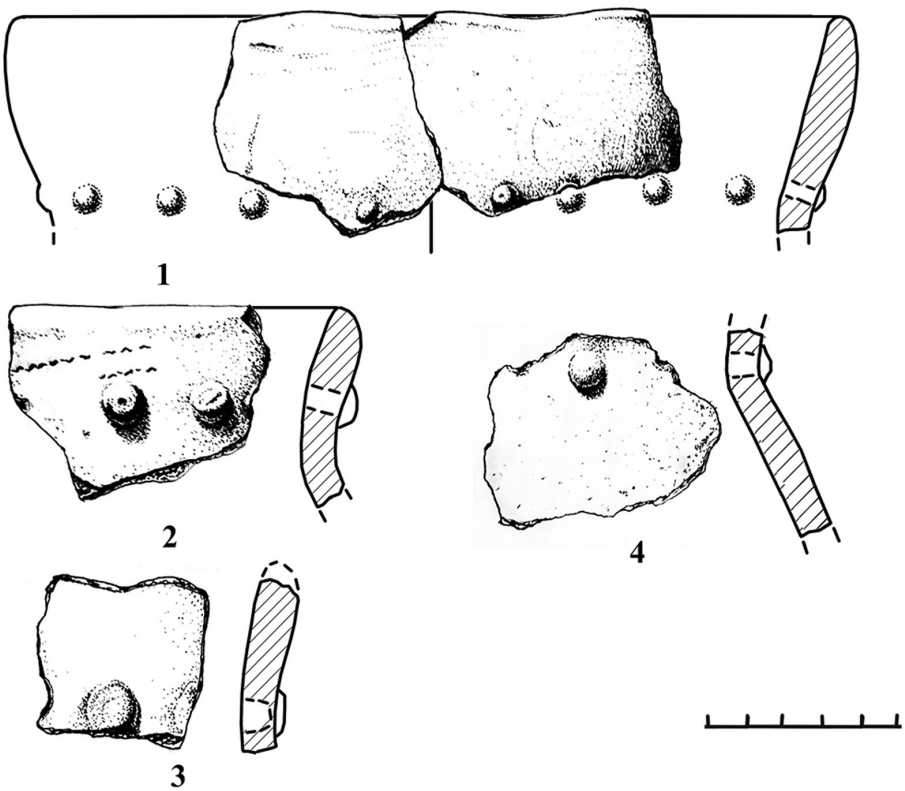

Рис. 4. Кераміка підгірцівського типу.

Доба раннього заліза в колекції представлена фрагментами чотирьох ліпних горщиків, особливості форми яких та орнаментування дають змогу зарахувати їх до кераміки підгірцівського типу. Вони знайдені в різних частинах розкопу і не прив'язані до жодного з об'єктів. Тісто виготовлене з добре відмуленої глини із домішками жорстви та піску, поверхня посудин ретельно загладжена, випал рівномірний. Вінця майже воронкоподібні, трохи опуклі назовні, місце їх відділення від тулуба чітко профільоване. Всі зразки орнаментовані горизонтальним паском з видавлених зсередини наколів («перлин»), розміщених вище перетину шийки та тулуба (рис. 4). Один з фрагментів прикрашений відтисками специфічного дрібнозубчатого штампу, розміщеними по вінцях навскісними паралельним лініями (рис. 4.*2*).

Пам'ятки з матеріалами підгірцівського типу відомі в Київській області – Бортничі, Підгірці, Пирогів [12, 11]. Найближчі аналогії посуду з г. Юрковиці походять з таких поселенських та поховальних комплексів Київщини як Казаровичі та Погреби [12, рис. 2; 4, 3, 5]. О. Мельніковська, аналізуючи мілоградські пам'ятки Білорусі, розглядає використання перлинного орнаменту та зубчатого штампу як ознаки архаїчності [11, 104]. Вірогідно, що особливості орнаментування, зокрема, наявність відтисків штампу, та гарна якість обробки поверхні посудин вказують на відносно ранній характер кераміки з г. Юрковиці.

Як бачимо, масив матеріалів до-зарубинецького часу з г. Юрковиці, інтерпретовані як винятково чорноліські, складається з кількох груп.

Найбільш давніми є матеріали Київської групи пам'яток типу Ісковщина доби ранньої бронзи. Наявність не тільки знахідок, а й об'єктів дає змогу виділити поруч з вже відомими поселеннями цього часу на території міста ще одне поселення – Київ V (Юрковиця).

Наступну групу складає чорноліська кераміка, представлена типовим асортиментом посуду, характерним для північних пам'яток цієї культури.

Доповнюють картину життя в ранньозалізну добу на г. Юрковиці матеріали підгірцівського часу, незначна кількість яких свідчить про нетривале перебування тут населення. Таким чином, аналіз колекції Музею розширює наше уявлення про заселеність г. Юрковиці в часи, які передували виникненню тут зарубинецького поселення.

Джерела та література

1. *Бондар Н. Н.* **Поселения среднего Поднепровья эпохи ранней бронзы.** Київ, 1974.

2. *Бунятян К.* Хронологія та періодизація середньодніпровської культури Правобережної України // **Археологія.** 2008. Вип. 2.

3. *Зоценко В.* Киевский некрополь–II: место в исторической топографии города, типология погребального инвентаря, хронология // **Славяно-русское ювелирное дело и его истоки.** Мат- лы МНК, посвященной 100-летию со дня рождения Гали Фёдоровны Корзухиной. СПб., 10–16 апреля 2006 г. Санкт-Петербург, 2010.

4. *Каргер М.* **Древний Киев.** Т. 1. Москва; Ленинград, 1958.

5. *Климовский С.* **Замковая гора в Киеве: пять тысяч лет истории.** Киев, 2005.

6. *Івакін В.* Історія археологічних досліджень давньоруських поховальних памяток Києва // **Древности 2011. Харьковский историко-археологический ежегодник.** Харьков, 2011.

7. *Максимов Е.* Раскопки на Юрковице в 1965 г. // **НА ІА НАНУ**, спр. 1965/1 ж.

8. *Максимов Е.* Раскопки памятников зарубинецкой культури в 1965–1966 гг. // **Археологические исследования на Украине в 1965–1966 гг.** Київ, 1967. Вип. 1.

9. *Максимов Е.* **Среднее Поднепровье на рубеже нашей эры.** Киев, 1972.

10. *Максимов Є., Орлов Р.* Могильник X ст. на горі Юрковиці в Києві // **Археологія**. Вип. 40. 1982.

11. *Мельниковская О.* **Племена Южной Беларусии в раннем железном веке.** Москва, 1967.

12. *Петровська Є.* Підгірцівські пам'ятки Київського Подніпров'я // **Археологія.** 1971. Вип. 2.

13. *Тереножкин А.* **Предскифский период на Днепровском Правобережье.** Киев, 1961.

14. *Толочко П. П.* **Історична топографія стародавнього Києва.** Київ, 1970.

15. *Скиба Л.* **Пирогівський могильник зарубинецкої культури.** Київ, 2001.